

В. П. Козирева,
кандидат юридичних наук, доцент

А. П. Гаврилішин,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ПРИ ВИРІШЕННІ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗУСТРІЧНИМИ ОДНОРІДНИМИ ВИМОГАМИ

У статті аналізуються проблеми при вирішенні спорів, пов'язаних із зустрічними однорідними вимогами, що розглядаються господарськими судами України.

Ключові слова: однорідні зустрічні вимоги, неплатоспроможний банк, банк-кореспондент.

В. П. Козырева, А. П. Гаврилишин

Проблемы судебной практики при разрешении споров, связанных с встречными однородными требованиями

В статье анализируются проблемы судебной практики во время разрешения однородных встречных требований, которые рассматриваются хозяйственными судами Украины.

Ключевые слова: однородные встречные требования, неплатежеспособный банк, банк-кореспондент.

V. Kozryieva, A. Havrylishyn

Problems of judicial practice in disputes related to counter claims

In the article the problems of judicial practice are analysed during permission of homogeneous claims in return, that is examined by the economic courts of Ukraine.

Key words: homogeneous claims in return, insolvent bank, bank-correspondent.

Постановка проблеми та її актуальність.

Господарські суди України, розглядаючи спори між суб'єктами господарювання, пов'язані із зустрічними однорідними вимогами, не однаково застосовують одні й ті самі норми матеріального та процесуального права, внаслідок чого ухвалюють різні за змістом судові акти в подібних правовідносинах. Особливі труднощі із зарахуванням зустрічних однорідних вимог виникають, коли щодо одного із кредиторів порушено процедуру банкрутства. Неоднозначність практичного застосування цього інституту зумовлена тим, що законодавство України не містить вичерпного переліку випадків, у яких зарахування зустрічних однорідних вимог неприпустиме. Цивільним та господарським законодавством України вказана можливість встановлення випадків, у яких зарахування зустрічних однорідних вимог є неправомірним.

Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін. Проте, якщо сторона, яка отримала заяву, не згодна із зарахуванням зустрічних однорідних вимог, вона може відмовитись від нього лише в судовому порядку на підставі ст. 16 ЦК та ст. 20 Господарського кодексу України [1, 2]. Адже направлення заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог однією стороною є одностороннім правочином, що припиняє зобов'язання та не потребує згоди іншої сторони.

Пунктом 5 ст. 602 ЦКУ передбачено, що зарахування зустрічних вимог не допускається у випадках, встановлених договором або законом [1].

Тому існує глибока проблема, пов'язана із розумінням того, як застосовувати вказаний інститут. Адже те, що не зазначене чітко в законі, можна трактувати по-різному, залежно від тих чи інших умов.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми зарахування однорідних зустрічних вимог розглядалися такими науковцями, як: П. Пригуза, В. Стельмах, С. Сарбаш та іншими. Проте проблеми, які виникають у судовій практиці, при зарахуванні зустрічних вимог при банкрутстві банків не досліджувалися в науковій літературі.

Метою дослідження є аналіз судової практики при віршенні зустрічних однорідних вимог.

Виклад основного матеріалу. У судовій практиці зазначалося, що ухвалення різних за змістом судових рішень має місце в разі, коли суд касаційної інстанції при розгляді двох або більше справ за подібних предмета і підстав позову, змісту позовних вимог та встановлених судом фактичних обставин і однакового матеріально-правового регулювання спірних правовідносин дійшов неоднакових правових висновків, покладених в основу цих судових рішень.

На практиці допускається неоднакове застосування та порушення статті 16 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) та статті 20 Господарського кодексу України (далі ГК України) [1, 2].

Згідно п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Статтею 20 ГК України також передбачені відповідні способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів, а саме:

- наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших

суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;

- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;

- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;

- присудження до виконання обов'язку в натурі;

- відшкодування збитків;

- застосування штрафних санкцій;

- застосування оперативного-господарських санкцій;

- застосування адміністративно-господарських санкцій;

- установа, зміни і припинення господарських правовідносин;

- іншими способами, передбаченими законом.

Проте, проблема полягає не у визнанні правочину, а виключно у визнанні недійсним списання грошових коштів, що не відповідає п. 20 ч. 2 ст. 16 ЦК України та п. 2 ч. 2 ст. 20 ГК України.

Пунктом 4 ч. 1 ст. 1 Закону України від 16.07.1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено, що дія або подія, яка викликає зміни в структурі активів та зобов'язань у власному капіталі підприємства є господарською операцією [3].

Тому під списанням коштів слід розуміти внутрішню бухгалтерську операцію підприємства, яка відображається у бухгалтерському обліку та не може бути вираженою недійсною на підставі ст. ст. 203, 215 ЦК України. Причому відповідно до ст. 202 ЦК України правочини можуть бути одно-сторонніми та дво- чи багатосторонніми. Списання кредиторської заборгованості відповідача перед позивачем є правочинном у розумінні вимог цивільного та господарського законодавства.

Слід зазначити, що чинним законодавством України не передбачено такого способу захисту, як визнання недійсним списання грошових коштів, а це вказує на те, що вирішуючи такі

спори, господарські суди мають керуватися ст. ст. 202, 203, 215, ЦК України та ст. 20 ГК України.

Окрім того, відповідно до п. 27.2 ст. 27 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2004 р. банки здійснюють переказ кореспондентських рахунків інших банків – своїх клієнтів у межах залишку коштів на цих рахунках, крім випадків надання обслуговуючим банком кредиту банку – кредитору [4].

Тлумачення терміну «кредитор банку» слід застосовувати згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р., а саме, кредитор банку – юридична або фізична особа, яка має документально підтвержені вимоги до боржника щодо його майнових зобов'язань [5].

Із вказаних вище положень випливає висновок, що банк – кореспондент за договором про кореспондентські відносини є «клієнтом» банку, де відкритий кореспондентський рахунок.

Зазначена позиція також підтверджується і висновками Верховного Суду України, викладеними у постанові від 22.01.2015 р. по справі № 3-63 гм 15 [8]. У зазначеній постанові Верховного Суду України вказано, що системний аналіз положень ЦК України, Законів України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» і «Про банки і банківську діяльність» свідчить про те, що між сторонами склалися зобов'язальні правовідносини на підставі договору банківського рахунка, які носять майново-грошовий характер, а відтак, позивач, (тобто клієнт) виступає кредитором за майновою вимогою з розпорядження належними йому капіталами. Таким чином, у спірних правовідносинах позивач виступає кредитором, а відповідач боржником.

До подібної позиції прийшов Верховний Суд України і в постанові від 29.04.2015 р. по справі № 3- 61 гс 15 [9].

У зв'язку з чим, обмеження, встановлені ч. 5 ст. 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» до вказаних правовідносин не можуть застосовуватись [6].

Судова практика свідчить про те, що господарські суди, мотивуючи своє рішення, вихо-

дять із того, що списання грошових коштів з кореспондентських рахунків суперечить п.п. 1, 4 ст. 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», оскільки фактично є задоволенням грошових вимог кредиторів під час дії тимчасової адміністрації, а також є зарахуванням однорідних вимог, яке призводить до порушення черговості задоволення вимог кредиторів, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22.12.2011 р.

Відповідно до ч. 5 ст. 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» під час дії тимчасової адміністрації не здійснюється:

1) задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку;

2) примусове стягнення майна (у тому числі коштів) банку, накладення арешту та звернення стягнення на майно (у тому числі кошти) банку (виконавче провадження щодо банку зупиняється, у тому числі знімаються арешти, накладені на майно (у тому числі на кошти) банку, а також скасовуються інші вжиті заходи примусового забезпечення виконання рішення щодо банку);

3) нарахування неустойки (штрафів, пені), інших фінансових (економічних) санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також зобов'язань перед кредиторами, у тому числі не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань банку;

4) зарахування зустрічних вимог, у тому числі зустрічних однорідних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін (у тому числі шляхом договірною списання), поєднанням боржника і кредитора в одній особі;

5) нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами.

Постає питання, а чи стосується це юридичних осіб – клієнтів банку? Закон називає тільки фізичних осіб, які мають вклади у неплатоспроможному банку, і туманно – «інших кредиторів», не розкриваючи їх зміст.

На наш погляд, ст. 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» ставить юридичні особи клієнтів банку у неви-

гідне становище, в результаті чого вони втрачають великі суми коштів, що негативно впливає на розвиток економіки.

Пропонуємо Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» доопрацювати в частині гарантування коштів юридичних осіб, щоб усі кредитори неплатоспроможного банку були в рівних правах щодо повернення своїх коштів.

Проблемним питанням у практиці діяльності господарських судів залишається зарахування зустрічної однорідної вимоги.

Згідно з ч. 3 ст. 203 ГК України господарське зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування [2]. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони. Аналогічні правила містить і ст. 601 ЦК України [1].

Разом із тим, ч. 4-1 ст. 602 ЦК України не допускається зарахування зустрічних вимог за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених Законом [7].

Прикро, що законодавець чітко не визначив, які саме випадки, і знову поставив юридичних осіб – кредиторів неспроможних банків у невідгідне становище.

Зарахування зобов'язань можливе за наявності таких умов:

- зустрічність вимог;
- однорідність вимог;
- настання строку виконання вимог;
- невстановлення строку виконання вимог або визначеність такого строку моментом пред'явлення вимоги;
- подання однією із сторін спору відповідної заяви.

Відповідно до Інформаційного листа ВГСУ від 07.04.2007 р. № 01-8/211 заява однієї сторони про зарахування зустрічної однорідної вимоги є одностороннім правочином, який має наслідком припинення зобов'язання. Якщо друга сторона вважає, що заява першої сторони є нікчемним правочином, а відтак не припиняє зобов'язань (наприклад, недопустимість зарахування зустрічних вимог згідно з ч. ч. 4, 5 ст. 203 ГК України і ч. 4-1 ст. 602 ЦК України),

то друга сторона вправі звернутися до господарського суду з позовом про примусове виконання зобов'язання першою стороною в натурі або про затосування інших способів захисту, встановлених законом.

Висновки. Практика застосування законодавчих норм щодо можливості зарахування зустрічних однорідних вимог, якщо однією зі сторін є банк, відносно якого відкрита ліквідаційна процедура, є неоднозначною. При цьому відсутність спеціальної вказівки на неможливість припинення зобов'язання шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог щодо такого банку не змінює оцінку аналізованих норм, адже їх зміст зводиться до неможливості індивідуального задоволення вимог окремих кредиторів банку поза ліквідаційною процедурою, у тому числі й шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог. Таким чином, основною проблемою неоднакового застосування господарськими судами норм матеріального права при вирішенні спорів, пов'язаних із зарахуванням однорідних зустрічних вимог при банкрутстві банків, є вдосконалення діючого Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», у якому чітко не визначене правове становище юридичних осіб, які мають розрахункові відносини з банками банкрутами.

Література

1. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. *Господарський кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
3. *Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України* від 16 липня 1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.
4. *Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України* від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
5. *Про банки і банківську діяльність: Закон України* від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 24-25. – Ст. 100.

мості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.

6. *Про систему* гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.

7. *Про внесення* змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: Закон України від 16 липня 2015 р. № 629-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 43. – Ст. 386.

8. *Постанова* Верховного Суду України від 22 січня 2015 р. по справі № 3-63 гм 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.

9. *Постанова* Верховного Суду України від 29 квітня 2015 р. по справі № 3-61 гм 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.

References

1. *Civil'nij* kodeks Ukraini vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2003. – № 40-44. – St. 356.

2. *Gospodars'kij* kodeks Ukraini vid 16 sichnja 2003 r. № 436-IV // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2003. – № 18-22. – St. 144.

3. *Pro buhgalters'kij oblik ta finansovu zvitnist'* v Ukraini: Zakon Ukraini vid 16 lipnja 1999 r. № 996-XIV // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 1999. – № 40. – St. 365.

4. *Pro platizhni sistemi ta perekaz koshtiv v* Ukraini: Zakon Ukraini vid 5 kvitnja 2001 r. // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2001. – № 29. – St. 137.

5. *Pro banki i bankivs'ku dijat'nist'*: Zakon Ukraini vid 7 grudnja 2000 r. № 2121-III // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2001. – № 5-6. – St. 30.

6. *Pro sistemu* garantuvannja vkladiv fizichnih osib: Zakon Ukraini vid 23 ljutogo 2012 r. // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2012. – № 50. – St. 564.

7. *Pro vnesennja* zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraini shhodo vdoskonalennja sistemi garantuvannja vkladiv fizichnih osib ta vivedennja neplatospromozhnih bankiv z rinku: Zakon Ukraini vid 16 lipnja 2015 r. № 629-VIII // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2015. – № 43. – St. 386.

8. *Postanova* Verhovnogo Sudu Ukraini vid 22 sichnja 2015 r. po spravi № 3-63 gm 15 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.scourt.gov.ua/>.

9. *Postanova* Verhovnogo Sudu Ukraini vid 29 kvitnja 2015 r. po spravi № 3-61 gm 15 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.scourt.gov.ua/>.